

Kilka uwag o stanie badań nad kompetencją słowotwórczą dzieci z niepełnosprawnością intelektualną

ABSTRACT: Renata Marciniak-Firadza, *Kilka uwag o stanie badań nad kompetencją słowotwórczą dzieci z niepełnosprawnością intelektualną* [A few remarks on the status of research on the word-formative competence in children with intellectual disability]. Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej, nr 18, Poznań 2017. Pp. 145–163. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 2300-391X

Description of understanding and creating word-formative structures by children with slight intellectual disability and specifying how these word-formative structures exist in the linguistic awareness of such children is important, as there has been no research and therefore no studies related to the word-formation competence in children with intellectual disability. The only data related to the word-formation competence in children with intellectual disability we have are the names of professions collected by A. Wątopek in her research on the linguistic competence responsible for the development of lexical skills. The data incorporated in the said study allowed to perform linguistic, word-formative analysis and hence made it possible to indicate the methods of coding the names of professions/persons performing certain activities by children with slight intellectual disability.

KEY WORDS: intellectual disability, language competence, word-forming competence

W rozwoju językowym i poznawczym dziecka istotną rolę, jak podkreśla Ewa Muzyka-Furtak¹, odgrywa słowotwórstwo. Pomiędzy znajomością reguł słowotwórczych a stopniem opanowania kompetencji językowej zachodzi bowiem ścisła korelacja: „kształcenie umiejętności interpretacji formacji słowotwórczych, a następnie możliwości aktywnego wykorzystania znajomości reguł tworzenia derywatów, to najważniejsze przejawy kształtowania kompetencji językowej na poziomie leksykalnym”².

O tym, że rola słowotwórstwa jest marginalizowana i niedoceniana przez badaczy, szczególnie w odniesieniu do dzieci niepełnosprawnych intelektualnie, świadczą dwa fakty. Po pierwsze, o ile istnieją w języku polskim opracowania poświęcone (w całości lub częściowo) kształtowaniu się podstaw słowotwórczych w systemie językowym dziecka w normie intelektualnej (por. np. prace: Marii Zarębiny³, Leona Kaczmarka⁴, Marii Chmury-Klektowej⁵, Stefana Szumana⁶, Jana Baudouin de Courtenay’a⁷, Heleny Synowiec⁸, Stani-

¹ E. Muzyka-Furtak, *Kwestionariusz słowotwórczy w ocenie kompetencji językowej dzieci z zaburzeniem słuchu*, [w:] *Metody i narzędzia diagnostyczne w logopedii*, red. M. Kurowska, E. Wolańska, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2015, s. 251.

² M. Pastuchowa, *O słowotwórstwie z perspektywy leksykalnej*, [w:] *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego*, red. A. Achtelek, J. Tambor, Wydawnictwo Gnome, Katowice 2007, s. 23.

³ M. Zarębina, *Kształtowanie się systemu językowego dziecka*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1965; M. Zarębina, *Język polski w rozwoju jednostki. Analiza tekstów dzieci do wieku szkolnego. Rozwój semantyczny języka dziecka*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Kraków 1980.

⁴ L. Kaczmarek, *Nasze dziecko uczy się mowy*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1966.

⁵ M. Chmura-Klektowa, *Neologizmy słowotwórcze w mowie dzieci (I)*, „Poradnik Językowy” 1967, nr 10, s. 433-445; M. Chmura-Klektowa, *Neologizmy słowotwórcze w mowie dzieci*, „Poradnik Językowy” 1968, nr 1, s. 19-25; M. Chmura-Klektowa, *Neologizmy słowotwórcze w mowie dzieci*, „Prace Filologiczne” 1971, nr 21, s. 99-235.

⁶ S. Szuman, *Rozwój treści słownika dzieci. Zagadnienia i niektóre wyniki badań*, [w:] *O rozwoju języka i myślenia dziecka*, red. S. Szuman, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1968, s. 19-95.

⁷ J. Baudouin de Courtenay, *Spostrzeżenia nad językiem dziecka*, wybór i opracowanie M. Chmura-Klektowa, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1974.

⁸ H. Synowiec, *Z badań nad słownictwem dzieci przedszkolnych*, [w:] *Z teorii i praktyki dydaktycznej języka polskiego*, t. 3, red. J. Kram, E. Polański, Wydawnictwo Uni-

sława Grabiasa⁹, Krystyny Gąsiorak¹⁰, Alicji Rakowskiej¹¹, Kazimie-ry Krakowiak¹², Marii Przybysz-Piwkovej¹³, Łucji Dawid¹⁴, Ewy Haman¹⁵, Małgorzaty Mnich¹⁶, Ewy Muzyki-Furtak¹⁷, Amelii Dziur-

wersytetu Śląskiego, Katowice 1980; H. Synowiec, *Rozwój słownictwa nazywającego rozwój osobowości w języku dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1985.

⁹ S. Grabias, *O ekspresywności języka. Ekspresja a słowotwórstwo*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1981.

¹⁰ K. Gąsiorak, *Rozumienie przez dzieci i młodzież szkolną rzeczowników abstrakcyjnych z uwzględnieniem czynników wiekowych i środowiskowych*, [w:] *Zagadnienia komunikacji językowej dzieci i młodzieży*, red. J. Porayski-Pomsta, Dom Wydawniczy „Elipsa”, Warszawa 1991.

¹¹ A. Rakowska, *Rozwój systemu gramatycznego u dzieci głuchych*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Kraków 1992.

¹² K. Krakowiak, *Fonogesty jako narzędzie formowania języka u dzieci z uszkodzonym słuchem*, seria: *Komunikacja językowa i jej zaburzenia*, t. 9, red. S. Grabias, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1995.

¹³ M. Przybysz-Piwkova, *Wyodrębnianie znaczeń form językowych w neologizmach dziecięcych*, [w:] *Językowy obraz świata dzieci i młodzieży*, red. J. Ożdżyński, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Kraków 1995.

¹⁴ Ł. Dawid, *Neologizmy przykładem kreatywności językowej uczniów klas młodszych*, [w:] *Problemy edukacji lingwistycznej*, pod red. M.T. Michalewskiej, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Katowice 1999.

¹⁵ E. Haman, *Status wyrazów pochodnych w słowniku dziecka – analiza psycholingwistyczna* (niepublikowana rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Barbary Bokus, Wydział Psychologii UW) 2000; E. Haman, *Semantic vs. formal determinants of derivational morphology development: The case of derived nouns in Polish*, „Polish Psychological Bulletin” 2000, nr 31(2), s. 123-136; E. Haman, *Early productivity in derivation. A case study of diminutives in the acquisition of Polish*, „Psychology of Language and Communication” 2003, nr 7(1), s. 37-56; E. Haman, *Słowotwórstwo dziecięce w badaniach psycholingwistycznych*, Wydawnictwo Lexem, Warszawa 2013.

¹⁶ M. Mnich, *Sprawność językowa dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2002.

¹⁷ E. Muzyka, *Sposoby interpretowania konstrukcji słowotwórczych przez dzieci niesłyszące*, „Logopedia” 2007, nr 36, s. 95-115; E. Muzyka, *Acquisition of word-formation categories by children with hearing loss*, „Psychology of Language and Communication” 2008, nr 12(2), s. 45-68; E. Muzyka-Furtak, *Głuchota i niedosłuch – mechanizmy nabywania wyrazów pochodnych*, „Logopedia” 2009, nr 38, s. 149-172; E. Muzyka-Furtak, *Konstrukcje słowotwórcze w świadomości językowej dzieci niesłyszących*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2010; E. Muzyka-Furtak, *Kon-*

dy-Multan¹⁸, Alicji Giermakowskiej¹⁹), o tyle publikacji poświęconych słowotwórstwu dzieci z niepełnosprawnością intelektualną nie ma. Po drugie, chociaż mowa i język dzieci z niepełnosprawnością intelektualną były przedmiotem naukowych opisów i opracowań (por. np. wady wymowy u osób upośledzonych umysłowo badane były przez Annę Szuniewicz²⁰ i Elżbietę Minczakiewicz²¹. Badania umiejętności mówienia i pisanie w szkołach dla dzieci z lekkim stopniem upośledzenia umysłowego prowadziła Sławomira Sadowska²². Słownictwo badała Lucyna Bleszyńska²³, występują-

strukcje słowotwórcze a kategorie poznawcze dzieci niesłyszących, [w:] *Język a kultura*, t. 22, *Idiolekt w różnych sferach komunikacji*, red. A. Żurek, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2011, s. 117-132; E. Muzyka-Furtak, *Jakościowa charakterystyka zaburzeń leksykalnych dzieci z uszkodzonym słuchem*, „Logopedia” 2013, nr 42, s. 135-150; E. Muzyka-Furtak, *Kwestionariusz słowotwórczy w ocenie...*, s. 251-267.

¹⁸ A. Dziurda-Multan, *Dziecięce sposoby tworzenia nazw*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008.

¹⁹ A. Giermakowska, *Ocena kompetencji słowotwórczej uczniów z trudnościami w czytaniu i pisaniu na poziomie edukacji wczesnoszkolnej*, „Szkoła Specjalna” 2012, nr 5, s. 356-366.

²⁰ A. Szuniewicz *Próba badania wad mowy dzieci upośledzonych umysłowo w warszawskich szkołach specjalnych*, „Logopedia” 1967, nr 7, s. 112-117.

²¹ E. Minczakiewicz, *Z badań nad zaburzeniami mowy u dzieci upośledzonych umysłowo*, [w:] *Z zagadnień oligofrenopedagogiki*, t. 2, red. J. Pańczyk, Wydawnictwo WSPS, Warszawa 1989; E. Minczakiewicz, *Zaburzenia mowy i ich odbicie w piśmie uczniów młodszych klas szkoły specjalnej dla lekko upośledzonych umysłowo*, „Logopedia” 1993, nr 20, s. 113-119; E. Minczakiewicz, *Zaburzenia mowy u osób z upośledzeniem umysłowym*, „Scholasticus” 1993, nr 1, s. 57-63; E. Minczakiewicz, *Rozwój języka mówionego uczniów młodszych klas szkoły specjalnej dla lekko upośledzonych umysłowo w toku zamierzonych oddziaływań stymulacyjnych*, „Logopedia” 1994, nr 21, s. 37-46.

²² S. Sadowska, *Uczeń z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim w szkolnej sytuacji komunikacyjnej. O realizacji zadań wspomagania rozwoju umiejętności mówienia i pisanie*, [w:] *Nauczanie uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Wybrane problemy z teorii i praktyki*, red. S. Sadowska, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2006, s. 127-151.

²³ L. Bleszyńska, *Zasób słownictwa uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim klas gimnazjalnych – diagnoza i propozycje rozwiązań*, [w:] *Nauczanie uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Wybrane problemy z teorii i praktyki*, red. S. Sadowska, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2006, s. 153-162.

ce w mowie agramatyzmy Zbigniew Tarkowski²⁴, a kompetencje narracyjne Hanna Nadolska²⁵. Sprawności językowe dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim zostały omówione w pracy pod redakcją Józefy Bałachowicz i Jana Paluszewskiego²⁶, a umiejętności językowe i komunikacyjne w monografii Alicji Rakowskiej²⁷. W badaniach nad rozwojem mowy u osób z niepełnosprawnością intelektualną na szczególną uwagę zasługują prace Elżbiety Minczakiewicz²⁸. Językowy obraz emocji w wypowiedziach dzieci upośledzonych umysłowo opracowała Urszula Jęczeń²⁹. Kompetencje lingwistyczne uczniów szkoły specjalnej na podstawie stworzonych przez nich eksplikacji znaczeń nazw żywności przedstawił Mirosław Michalik³⁰. Ten sam autor dokonał oceny stopnia przyswojenia umiejętności syntaktycznych przez osoby z oligofazją oraz

²⁴ Z. Tarkowski, *Agramatyzm u uczniów lekko upośledzonych umysłowo*, [w:] *Rewalidacja dzieci ze złożonymi upośledzeniami*, red. Z. Sękowska, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1988, s. 81-108.

²⁵ H. Nadolska, *Poziom inteligencji a sprawność relacjonowania zdarzeń. Wybrane aspekty badań nad kompetencją narracyjną dzieci pełnosprawnych i upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim*, „Kultura i Edukacja” 1993, nr 4, s. 91-102; H. Nadolska, *Poziom inteligencji a sprawność narracji. (Z badań nad mową narracyjną dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim i pełnosprawnych umysłowo)*, „Roczniki Pedagogiki Specjalnej” 1994, nr 5, s. 43-61; H. Nadolska, *Kompetencja narracyjna uczniów o różnym poziomie intelektualnym. Przejawy, uwarunkowania, tendencje rozwojowe*, Wydawnictwo Erbe, Białystok 1995.

²⁶ *Sprawności językowe dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim*, red. J. Bałachowicz, J. Paluszewski, Wydawnictwo WSPS, Warszawa 1995.

²⁷ A. Rakowska, *Język – komunikacja – niepełnosprawność. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2003.

²⁸ E. Minczakiewicz, *Kształtowanie i usprawnianie mowy dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym i znacznym*, „Szkoła Specjalna” 1984, nr 3, s. 186-191.

²⁹ U. Jęczeń, *Językowa projekcja emocji na przykładzie wypowiedzi dzieci upośledzonych umysłowo i dzieci w normie intelektualnej* (niepublikowana rozprawa doktorska), Lublin 2005; U. Jęczeń, *Językowa projekcja emocji. Emocje w zachowaniach językowych dzieci upośledzonych umysłowo i dzieci w normie intelektualnej*, [w:] *Język – interakcja – zaburzenia mowy. Metodologia badań*, red. T. Woźniak, A. Domagała, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2007, s. 133-171.

³⁰ M. Michalik, *Diagnozowanie kompetencji lingwistycznej ucznia szkoły specjalnej*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2006.

z mózgowym porażeniem dziecięcym na tle rozwijających się zdolności składniowych dzieci w wieku od czterech do dziesięciu lat³¹. Wyrażeniom przyimkowym w mowie dzieci upośledzonych w stopniu umiarkowanym i lekkim poświęcona jest nieopublikowana rozprawa doktorska Katarzyny Kaczorowskiej-Bray³². Z nowszych prac należy wymienić monografie: Doroty Krzemińskiej³³ podejmującą zagadnienia języka i dyskursu codziennego osób z niepełnosprawnością intelektualną, Jacka Bleszyńskiego³⁴ poświęconą zagadnieniom mowy, języka i komunikacji u osób z niepełnosprawnością intelektualną oraz Agnieszki Wątorek³⁵, w której autorka postawiła sobie za cel przygotowanie na podstawie materiału empirycznego możliwie wyczerpującej charakterystyki umiejętności leksykalnych, gramatycznych i narracyjnych dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną tak w aspekcie rozumienia – recepcji, jak również produkcji mowy – ekspresji), to jednak nikt z badaczy nie podjął próby opisu kompetencji słowotwórczych dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną.

Rozprawą naukową, na podstawie której można wysnuć wnioski dotyczące wybranych aspektów kompetencji słowotwórczych dzieci z dysfunkcją intelektualną, jest przytaczana wyżej praca Agnieszki Wątorek, pedagoga specjalnego, logopedy i neurologopedy pt. *Kompetencja językowa uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną*. Co prawda autorka nie badała kompetencji słowotwórczych dzieci z niepełnosprawnością intelektualną, a jedynie kompetencję językową odpowiedzialną za przyrost umiejętności

³¹ M. Michalik, *Kompetencja składniowa w normie i w zaburzeniach*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2011.

³² K. Kaczorowska-Bray, *Wyrażenia przyimkowe w mowie dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym i lekkim* (nieopublikowana rozprawa doktorska), Gdańsk 2007.

³³ D. Krzemińska, *Język i dyskurs codzienny osób z niepełnosprawnością intelektualną*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2012.

³⁴ J. Bleszyński, *Niepełnosprawność intelektualna. Mowa – język – komunikacja. Czy iloraz inteligencji wyjaśnia wszystko?*, Harmonia, Gdańsk 2013.

³⁵ A. Wątorek, *Kompetencja językowa uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną*, Wydawnictwo Nomos, Kraków 2014.

leksykalnych, gramatycznych (morfoskładniowych), a także narracyjnych (u ośmio- i dziesięciolatków), jednak jeden z podrozdziałów poświęciła nazywaniu. Z pomocą własnego narzędzia badawczego w postaci Karty zawodów i czynności, będącego zestawem 14 zdań modelowych typu: podmiot – orzeczenie – dopełnienie, np. *piekarz piecze chleb, lekarz leczy ludzi*, Wątołek zgromadziła 86 nazw zawodów/wykonawców czynności³⁶ i m.in. na tej podstawie wysnuła wniosek, że dzieci z dysfunkcją intelektualną wygenerowały w zestawieniu z dziećmi w normie intelektualnej więcej swoistych form. Zwróciła jednocześnie uwagę, na fakt, iż jedną z właściwości mowy dzieci z niepełnosprawnością intelektualną jest określanie rzeczy i pojęć za pomocą nazw o zbyt wąskim lub zbyt szerokim znaczeniu, tworzenie neologizmów w miejsce właściwych słowform, a także stosowanie kolokwializmów³⁷. Sformułowane przez Agnieszkę Wątołek wnioski nie budzą zdziwienia, gdyż rozbudowane w języku polskim słowotwórstwo, wyrażające się dużą różnorodnością wykładników w poszczególnych kategoriach słowotwórczych, prowadzi do trudności w ich użyciu i może skutkować tworzeniem przez dzieci nieprawidłowych form wyrazów pochodnych³⁸.

A. Wątołek oprócz ośmio- i dziesięciolatków z diagnozą niepełnosprawności intelektualnej w stopniu lekkim przebadła też dzieci w normie klinicznej, należących do dwu grup kontrolnych – jednej dobranej ze względu na wiek inteligencji probantów z grupy kryterialnej, drugiej dobranej ze względu na ich wiek biologiczny. Dzieci zakwalifikowane do tych grup spełniały kryterium odpowiednio niskiego poziomu wykształcenia rodziców. Taka metodologia pozwoliła autorce dokonać optymalnej analizy różnic między dziećmi z lekką niepełnosprawnością intelektualną a dziećmi w normie intelektualnej. Poza tym taki układ odpowiada specyficznie zjawiska nie-

³⁶ Autorka nazwy te traktuje jako nazwy zawodów, tymczasem są to nazwy należące do słowotwórczej kategorii nazw wykonawców czynności.

³⁷ A. Wątołek, op. cit., s. 61.

³⁸ A. Giermakowska, op. cit., s. 359-360.

pełnosprawności intelektualnej, ponieważ uwzględnia charakterystyczne dla niej zróżnicowanie/rozbieżności pomiędzy wiekiem biologicznym, umysłowym i społecznym.

Jak podaje w podsumowaniu autorka, badani z lekką niepełnosprawnością intelektualną, chcąc wydobyć z pamięci nazwy zilustrowanych na obrazkach zawodów, często wymyślali własne słowoformy (np. *piekarnik, szywarka, szewiec*). Innym razem tworzyli formy opisowe (np. *To jest ten, co...*), opuszczali w zdaniach podmiot albo posiłkowali się rzeczownikami *pan/pani/mama/tata* czy zaimkami *on/ona*. Postępując tak, w niczym nie odstawali ani od pełnosprawnych przedszkolaków, ani od równolatków, którzy – choć rzadziej – korzystali z wymienionych strategii³⁹.

Poza tym autorka monografii *Kompetencja językowa uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną* sformułowała na podstawie próby nazywania zawodów/wykonawców czynności następujące wnioski:

- 1) uczniowie z lekką niepełnosprawnością intelektualną istotnie gorzej radzili sobie z nazywaniem zawodów niż ich pełnosprawni rówieśnicy, ale porównywalnie wobec przedszkolaków⁴⁰;
- 2) podczas badań dzieci z dysfunkcją intelektualną, podobnie jak młodsze w przybliżonym wieku umysłowym, potrzebowały więcej czasu niż uczniowie szkół ogólnodostępnych na przypomnienie sobie poszczególnych słów, jednak obecność form nieprawidłowych stwierdzono we wszystkich grupach⁴¹;
- 3) najwięcej form nieprawidłowych stwierdzono u uczniów z dysfunkcją intelektualną i wśród przedszkolaków, najmniej wśród równolatków uczniów z dysfunkcją⁴²;
- 4) uczniowie z lekką niepełnosprawnością intelektualną wygenerowali najwięcej form swoistych, ale zarówno ich młodszy koledzy, jak i rówieśnicy też uciekali się do strategii uzupeł-

³⁹ A. Wątopek, op. cit., s. 199.

⁴⁰ Ibidem, s. 106.

⁴¹ Ibidem, s. 107.

⁴² Ibidem, s. 107.

niania braków leksykalnych neologizmami. Ogólnie znajomość słownictwa związanego z działalnością zawodową człowieka wśród uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną okazała się niewielka w porównaniu z rówieśnikami (44,6%/77,9%)⁴³. Podobny wniosek wysnuł Z. Tarkowski⁴⁴, pisząc, że sprawność językowa obu grup (tj. dzieci w normie i dzieci lekko upośledzonych umysłowo) nie różni się jakościowo, lecz występują różnice ilościowe⁴⁵;

- 5) derywowanie nowych słów od już istniejących jako przejaw twórczości leksykalnej może rekompensować niedostatki w słowniku umysłowym, ale przy okazji odslania luki w systemie słowno-pojęciowym, niski poziom krytycyzmu i słabe wyczucie normy językowej. Dla jednych neologizmy świadczą o kreatywności dziecka, a dla innych – o niedojrzałości jego mowy. „Być może – jak pisze Wątołek – neologizmy pojawiają się tam, gdzie kończy się czyjaś wiedza i związane z nią słownictwo, aby dać ujście potrzebie werbalizacji myśli, która bywa silniejsza niż lęk przez popełnieniem błędu językowego”⁴⁶;
- 6) wyniki badań wskazują na obecność identycznych mechanizmów oraz różnych uwarunkowań nabywania znaczeń przez dzieci z zaburzeniami rozwoju intelektualnego i bez nich. Na podstawie badań ustalono, że w przypadku obu grup repre-

⁴³ Ibidem, s. 109.

⁴⁴ Z. Tarkowski, *Zaburzenia mowy dzieci upośledzonych umysłowo*, [w:] *Logopedia – pytania i odpowiedzi. Podręcznik akademicki*, t. II, red. T. Gałkowski, G. Jastrzębowska, Wydawnictwo UO, Opole 2013, wyd. II, s. 203-204.

⁴⁵ Deskrypcja zawierająca informację o ograniczeniach ilościowych zasobu leksykalnego jest niewystarczająca, gdyż pomija jakościową charakterystykę znanego dziecku słownictwa i jakościową charakterystykę popełnianych przez nie błędów. Informacje tego typu są możliwe do uzyskania tylko na drodze analizy lingwistycznej, a przeprowadzenie takiej analizy znajduje się w kompetencjach logopedy (S. Grabias, *Teoria zaburzeń mowy. Perspektywy badań, typologie zaburzeń, procedury postępowania logopedycznego*, [w:] *Logopedia. Teoria zaburzeń mowy*, red. S. Grabias, Z.M. Kurkowski, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2012, s. 59).

⁴⁶ A. Wątołek, op. cit., s. 109.

zentacje umysłowe rozlicznych elementów rzeczywistości powstają w takim samym porządku – od obiektów najbardziej charakterystycznych i powszechnych poprzez podobne do nich fizycznie do najmniej przypominających pozycje początkowe. Jednak ze względu na specyfikę przebiegu procesów myślowych u jednostek z dysfunkcją intelektualną struktura posiadanych przez nie pojęć może być mniej złożona⁴⁷.

Celem artykułu jest analiza pod kątem słowotwórczym uzyskanych od dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną przez A. Wątołek w próbie nazywania nazw zawodów/wykonawców czynności i próba dokonania oceny sposobów kodowania tych nazw przez te dzieci.

Na podstawie danych ekscerpowanych z pracy *Kompetencja językowa uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną* nie jesteśmy w stanie dokonać opisu, a następnie oceny rozumienia (repcji, dekodowania, interpretowania) konstrukcji słowotwórczych przez dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną, ponieważ nie dysponujemy wiedzą, czy dzieci posiadały: a) umiejętność ustalenia relacji semantycznej pomiędzy wyrazem podstawowym a pochodnym poprzez wskazanie elementów składowych formacji (tzn. czy potrafią sformułować parafrazę słowotwórczą⁴⁸), b) umiejętność eksplikowania cech semantycznych⁴⁹ składających się na znaczenie

⁴⁷ Ibidem, s. 65.

⁴⁸ Parafraza to „wielowyrazowe wyrażenie o kształcie definicji, równoznaczne z parafrazowaną nazwą, w którym użyty jest wyraz podstawowy” (R. Grzegorzczkowska, J. Puzynina *Słowotwórstwo*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, red. R. Grzegorzczkowska, R. Laskowski, H. Wróbel, PWN, Warszawa 1984, s. 316). Parafraza służy do zidentyfikowania wyrazu podstawowego i ustalenia znaczenia formantu (S. Grabias, *O ekspresywności języka. Ekspresja a słowotwórstwo*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1981, s. 94).

⁴⁹ Eksplikowanie znaczeń wyrażań jest to „przypisywanie im równoznacznych wyrażań bardziej analitycznych (rozcłonkowanych formalnie)” (R. Grzegorzczkowska, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, PWN, Warszawa 1995, s. 10). Oznacza to identyfikowanie wyrazu podstawowego i rozpoznanie znaczenia formantu w odpowiedzi na pytania pomocnicze o znaczenie poszczególnych elementów składowych formacji, bez budowania parafrazy słowotwórczej.

strukturalne analizowanej formacji. Wysoki poziom rozumienia, tj. dekodowania konstrukcji słowotwórczych gwarantuje przyswojenie umiejętności ich tworzenia czyli kodowania. Poziom rozumienia konstrukcji słowotwórczych przewyższa poziom ich tworzenia, co jest zgodne z ogólnymi prawidłami rozwoju języka – percepcja poprzedza ekspresję⁵⁰.

Dane z omawianej pracy pozwalają jednak na dokonanie ich analizy językoznawczej, słowotwórczej i tym samym na wskazanie sposobów kodowania nazw zawodów/wykonawców czynności przez dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną.

I tak, biorąc pod uwagę paradygmat sposobów kodowania nazw zawodów⁵¹/wykonawców czynności przez dzieci z dysfunkcją intelektualną, możemy wyróżnić:

- 1) poprawnie utworzone nazwy zawodów/wykonawców czynności, np.: *lekarz, malarz, kucharz* czy *piekarz*;
- 2) konstrukcje tworzone niewłaściwymi formantami, np.: *kierownica* 'kierowca', *kuchar* 'kucharz', *piekarnicz* 'piekarz';
- 3) konstrukcje tworzone ze zmianą wyrazu podstawowego, np.: *naprawiacz* 'szewc', *naprawnik* 'szewc';
- 4) konstrukcje tworzone nie-formantami, np.: *murenarz* 'murarz', *sprzedyniarz* 'sprzedawczyńi';
- 5) końcówki fleksyjne w roli formantów, np.: *szyja* 'krawcowa', *szyjąca* 'krawcowa';
- 6) wyrazy niepodzielne słowotwórczo, np.: *zegar* 'zegarmistrz';
- 7) związki wyrazowe, np.: *naprawiacz butów* 'szewc', *naprawiacz zegarków* 'zegarmistrz', *pan butowy* 'szewc', *pan kierownik* 'kierowca', *'pan murowany* 'murarz', *pan naprawiak* 'zegarmistrz', *pan pożar* 'strażak', *pani spożywcza* 'sprzedawczyńi', *strażak Sam* 'strażak'.

⁵⁰ E. Muzyka-Furtak, *Głuchota i niedostuch – mechanizmy nabywania wyrazów pochodnych*, „Logopedia” 2009, nr 38, s. 163.

⁵¹ Paradygmat sposobów kodowania przyjąłam za E. Muzyką-Furtak, *Konstrukcje słowotwórcze w świadomości językowej dzieci niesłyszących*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2010, s. 237.

Oceniając kompetencję słowotwórczą dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, należy zwrócić uwagę na fakt, czy nowo powstałe wyrazy utworzone są zgodnie z istniejącymi w języku polskim wzorcami słowotwórczymi, czy też od tych wzorców odbiegają. Pomocny może być tu funkcjonujący w literaturze przedmiotu podział na neologizmy systemowe (potencjalne) i pozasystemowe.

Analiza materiału pod kątem słowotwórczym pokazała, że dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną tworzą zarówno neologizmy systemowe (potencjalne) (lub pozornie systemowe), jak i neologizmy pozasystemowe.

Neologizmy systemowe (potencjalne) powielają utarte schematy tworzenia słów⁵², opierają się o istniejące w języku modele słowotwórcze⁵³. Są to wyrazy nowe, utworzone zgodnie z obowiązującymi regułami, ale nieustabilizowane w normie leksykalnej (nieistniejące w zasobie leksykalnym danego języka). Ich znaczenie realne jest równe znaczeniu strukturalnemu. Oznacza to, że takie derywaty są zrozumiałe bez kontekstu, w którym zostały użyte, gdyż ich znaczenie można rozszyfrować na podstawie samej znajomości języka⁵⁴.

Wśród neologizmów systemowych można wyróżnić:

- neologizmy utworzone za pomocą niewłaściwych (kategorialnych) formantów słowotwórczych. Są to nowe wyrazy z formantami typowymi dla danej kategorii słowotwórczej, słowa „nienaganne pod względem strukturalnym”, „dotychczas niespotykane, choć utworzone poprawnie”⁵⁵; przykłady z monografii A. Wątopek: *górnierz* ‘górnik’, *malowacz* ‘malarz’, *malownik* ‘malarz’, *murownik* ‘murarz’, *piekarnik* ‘piekarz’, *skleparka*

⁵² J. Puzynina, *O pojęciu potencjalnych formacji słowotwórczych*, „Poradnik Językowy” 1966, z. 8, s. 332.

⁵³ D. Buttler, *Polski dowcip językowy*, PWN, Warszawa 1968; S. Grabias, *Paronimia jako proces leksykalny*, „Socjolingwistyka” 1982, nr 4, s. 75-88.

⁵⁴ H. Jadacka, *Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia*, PWN, Warszawa 2005.

⁵⁵ D. Buttler, *Polski dowcip językowy*, PWN, Warszawa 1968, s. 152.

‘sklepowa’, *szywaczka* ‘szwaczka, krawcowa’, *zegarnik* ‘zegarmistrz’;

- neologizmy utworzone od niewłaściwych podstaw słowotwórczych. Znajdują się tu derywaty utworzone od indywidualnie wybranych przez dziecko podstaw słowotwórczych (nienormatywny wybór wyrazu jako podstawy dla tworzonego derywatu), ale powstałe poprzez dodanie formantu charakterystycznego dla danej kategorii słowotwórczej. Maria Chmura-Klekotowa⁵⁶ takie neologizmy nazywa pojęciowymi; przykłady: *badaczka* ‘lekarka’, *budowarz* ‘murarz’, *budowlarz* ‘murarz’, *budownik* ‘murarz’, *buciarz* ‘szewc’, *butarz* ‘szewc’, *ceglarz* ‘murarz’, *chlebarz* ‘piekarz’, *ciężarownik* ‘kierowca’, *ciężarówkarz* ‘kierowca’, *dostawca* ‘kierowca’, *jeźdźczak* ‘kierowca’, *kamieniarz* ‘górnik’, *kopalniarz* ‘górnik’, *kopalnik* ‘górnik’, *podbijacz* ‘szewc’, *przewoźnik* ‘kierowca’, *ratownik* ‘strażak’, *uszcycielka* ‘krawcowa’, *wiertak* ‘górnik’.

Neologizmy pozasystemowe stanowią przeciwieństwo neologizmów potencjalnych. Określa się je także jako indywidualizmy lub okazjonalizmy⁵⁷. Są to nowe wyrazy utworzone niezgodnie z modelami słowotwórczymi języka polskiego. Zalicza się do nich neologizmy niemotywowane przez żaden istniejący wyraz, tzw. neologizmy absolutne, formacje o nietypowych podstawach słowotwórczych lub izolowanych elementach w funkcji formantu, a także fonetyczne lub morfologiczne zniekształcenia struktury wyrazu lub dezintegracje struktur wyrazowych nieliczące się z granicami morfologicznymi⁵⁸. Nazywane bywają również sytuacyjnymi ze względu na to, że stanowią jednorazową, spontaniczną reakcję na dany bodziec⁵⁹.

⁵⁶ M. Chmura-Klekotowa, *Neologizmy słowotwórcze w mowie dzieci*, „Prace Filologiczne” 1971, nr 21, s. 99-235.

⁵⁷ K. Chruścińska, *O formacjach potencjalnych i okazjonalizmach*, [w:] *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, red. M. Szymczak, Wydawnictwo ZNiO, Wrocław 1978, s. 69-79; S. Grabias, op. cit.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ D. Buttler, *Neologizm i terminy pokrewne*, „Poradnik Językowy” 1962, z. 5-6, s. 235-244.

Wśród pozasystemowych formacji słowotwórczych tworzonych przez dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną można wyróżnić następujące:

- neologizmy utworzone za pomocą niewłaściwych (niekategorialnych) formantów. Są to derywaty tworzone przypadkowymi formantami (nietypowymi dla danej kategorii słowotwórczej), przez co ich znaczenie jest niezrozumiałe; przykłady: *sprzedawczynia* 'sprzedawczyni', *szywalnia* 'szwaczka';
- neologizmy utworzone od niewłaściwych podstaw słowotwórczych. Są to formacje powstałe poprzez dodanie do nie-normatywnie wybranej podstawy słowotwórczej formantu nietypowego dla danej kategorii; przykłady: *stukowiec* 'szewc';
- neologizmy utworzone od nietypowych podstaw słowotwórczych. Należą do nich „wyrazy pochodne od podstaw, które normalnie nie tworzą derywatów określonego rodzaju (...) lub w ogóle nie bywają słowotwórczo rozwijane”⁶⁰. Tworzą je dzieci o bardzo niskim poziomie sprawności słowotwórczej; przykłady jw.: *prawienek* 'zegarmistrz', *prowieciel* 'kierowca'.

Dokonując oceny kompetencji słowotwórczej dzieci z niepełnosprawnością intelektualną na podstawie materiału ekscerpowanego z monografii A. Wątopek, można wysnuć dodatkowo następujące wnioski:

- 1) dzieci z retardacją wykorzystują zasadę przejrzystości znaczenia, tj. często w neologizmach używają formantów, które znają;
- 2) wybierają formanty najbardziej produktywne w kategorii nazw zawodów/wykonawców czynności, tj. *-arz*, *-nik*, *-acz*;
- 3) przy pomocy formantu *-arz* utworzyły 24 formy (na 86 zgromadzonych), por. np.: *budowarz* 'murarz', *górnierz* 'górnik', *kopalniarz* 'górnik', *pan zegarz* 'zegarmistrz'. Formant ten posłużył im nawet do tworzenia form *sklepiarz*, *sprzedyniarz* nazywających żeńskich wykonawców czynności, tj. 'sklepową,

⁶⁰ D. Buttler, *Polski dowcip językowy*, PWN, Warszawa 1968, s. 183.

sprzedawczynię'. Z formantem *-nik* odnotowałam 18 form, por. np.: *ciężarownik* 'kierowca', *malownik* 'malarz', *naprawnik* 'zegarmistrz', *zegarnik* 'zegarmistrz'. Formant *-arz* posłużył dzieciom do utworzenia 6 form, por. np.: *jeźdźczak* 'kierowca', *malowacz* 'malarz', *naprawiacz zegarków* 'zegarmistrz', *podbijacz* 'szewc', *szywacz butów* 'szewc';

4) zdarzało się, że dzieci nie znając nazw zawodów:

a) wyławiały z sieci semantycznej leksemy kategorii nadrzędnej, por. np.: *naprawiacz* 'szewc', *naprawiak* 'zegarmistrz', *naprawiarz* 'szewc', *naprawnik* 'szewc', 'zegarmistrz', *pracownik* 'murarz', *robotnik* 'górnik' lub podrzędnej, por. np.: *chlebarz* 'piekarz', 'ciężarownik' 'kierowca', *ciężarówkarz* 'kierowca'. Tego typu realizacje – jak pisze Alicja Giermakowska – mogą oznaczać, że dziecko nie ma właściwego obrazu relacji wynikających z posiadania cech przez obiekty znajdujące się na różnych poziomach hierarchii semantycznej⁶¹;

b) przytaczały zupełnie inne, często nawet niekojarzące się z właściwymi, nazwy zawodów/wykonawców czynności, por. np.: *murenarz* 'górnik', *rolnik* 'górnik'.

Co prawda nie posiadamy danych na temat umiejętności eksplikacji cech semantycznych u dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną, jednak możemy przypuszczać, że kilka nazw utworzyły one na zasadzie asocjacji, por. *kominiarz* 'górnik' (być może dlatego, że obaj noszą ciemny strój i są podobnie ubrudzeni na twarzy), *kowal* 'szewc' (być może dlatego, że ma szewskie kowadło), *krawiec* 'szewc' (bo obaj szyją, jeden ubrania, drugi buty), *prowieciel* 'kierowca' (może od *prowadzić*), *stukowiec* 'szewc' (być może dlatego, że stuka w obcasy przy zmianie fleków), *złotnik* 'górnik' (być może dlatego, że węgiel nazywany jest czarnym złotem).

Poza tym być może jakieś fonetyczne (brzmieniowe) skojarzenia przyczyniły się do powstania formacji *młynarz* 'murarz'.

⁶¹ A. Giermakowska, op. cit., s. 364.

Podsumowanie

Dokonanie opisu rozumienia (repcji, dekodowania, interpretowania) i tworzenia (ekspresji, kodowania) konstrukcji słowotwórczych przez dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną określenie sposobu istnienia konstrukcji słowotwórczych w świadomości językowej dzieci z retardacją jest o tyle ważne, że brak jest badań, a w związku z tym i opracowań dotyczących kompetencji słowotwórczych tych dzieci.

Wyniki badań pozwolą m.in. odpowiedzieć na pytania nurtujące wielu pedagogów, a mianowicie, czy dzieci z dysfunkcją intelektualną (mowa oczywiście o lekkiej niepełnosprawności intelektualnej) są w stanie realizować tę samą dla wszystkich podstawę programową, czerpać wiedzę z podręczników znajdujących się w powszechnym obiegu, przystępować do sprawdzianów oraz egzaminów kompetencyjnych na ujednoliconych zasadach⁶².

Bibliografia

- Baudouin de Courtenay J., *Spostrzeżenia nad językiem dziecka*, wybr. i oprac. M. Chmura-Klektowa, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1974.
- Błęszyńska L., *Zasób słownictwa uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim klas gimnazjalnych – diagnoza i propozycje rozwiązań*, [w:] *Nauczanie uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Wybrane problemy z teorii i praktyki*, red. S. Sadowska, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2006.
- Błęszyński J., *Niepełnosprawność intelektualna. Mowa – język – komunikacja. Czy iloraz inteligencji wyjaśnia wszystko?*, Harmonia, Gdańsk 2013.
- Buttler D., *Neologizm i terminy pokrewne*, „Poradnik Językowy” 1962, z. 5-6.
- Buttler D., *Polski dowcip językowy*, PWN, Warszawa 1968.
- Chmura-Klektowa M., *Neologizmy słowotwórcze w mowie dzieci (I)*, „Poradnik Językowy” 1967, nr 10.
- Chmura-Klektowa M., *Neologizmy słowotwórcze w mowie dzieci*, „Poradnik Językowy” 1968, nr 1.
- Chmura-Klektowa M., *Neologizmy słowotwórcze w mowie dzieci*, „Prace Filologiczne” 1971, nr 21.

⁶² Por. A. Wątopek, op. cit., s. 12.

- Chruścińska K., *O formacjach potencjalnych i okazjonalizmach*, [w:] *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, red. M. Szymczak, Wydawnictwo ZNiO, Wrocław 1978.
- Dawid Ł., *Neologizmy przykładem kreatywności językowej uczniów klas młodszych*, [w:] *Problemy edukacji lingwistycznej*, pod red. M.T. Michalewskiej, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Katowice 1999.
- Dziurda-Multan A., *Dziecięce sposoby tworzenia nazw*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008.
- Ğąsiorek K., *Rozumienie przez dzieci i młodzież szkolną rzeczowników abstrakcyjnych z uwzględnieniem czynników wiekowych i środowiskowych*, [w:] *Zagadnienia komunikacji językowej dzieci i młodzieży*, red. J. Porayski-Pomsta, Dom Wydawniczy „Elipsa”, Warszawa 1991.
- Giermakowska A., *Ocena kompetencji słowotwórczej uczniów z trudnościami w czytaniu i pisaniu na poziomie edukacji wczesnoszkolnej*, „Szkoła Specjalna” 2012, nr 5.
- Grabias S., *O ekspresywności języka. Ekspresja a słowotwórstwo*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1981.
- Grabias S., *Paronimia jako proces leksykalny*, „Socjolingwistyka” 1982, nr 4.
- Haman E., *Early productivity in derivation. A case study of diminutives in the acquisition of Polish*, „Psychology of Language and Communication” 2003, nr 7(1).
- Haman E., *Słowotwórstwo dziecięce w badaniach psycholingwistycznych*, Wydawnictwo Lexem, Warszawa 2013.
- Haman E., *Status wyrazów pochodnych w słowniku dziecka – analiza psycholingwistyczna* (niepublikowana rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Barbary Bokus, Wydział Psychologii UW) 2000; Haman E., *Semantic vs. formal determinants of derivational morphology development: The case of derived nouns in Polish*, „Polish Psychological Bulletin” 2000, nr 31(2).
- Jadacka H., *Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia*, PWN, Warszawa 2005.
- Jęczeń U., *Językowa projekcja emocji na przykładzie wypowiedzi dzieci upośledzonych umysłowo i dzieci w normie intelektualnej* (niepublikowana rozprawa doktorska), Lublin 2005.
- Jęczeń U., *Językowa projekcja emocji. Emocje w zachowaniach językowych dzieci upośledzonych umysłowo i dzieci w normie intelektualnej*, [w:] *Język – interakcja – zaburzenia mowy. Metodologia badań*, red. T. Woźniak, A. Domagała, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2007.
- Kaczmarek Ł., *Nasze dziecko uczy się mowy*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1966.
- Kaczorowska-Bray K., *Wyrażenia przyimkowe w mowie dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym i lekkim* (niepublikowana rozprawa doktorska), Gdańsk 2007.
- Krakowiak K., *Fonogesty jako narzędzie formowania języka u dzieci z uszkodzonym słuchem*, seria: *Komunikacja językowa i jej zaburzenia*, t. 9, red. S. Grabias, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1995.

- Krzemińska D., *Język i dyskurs codzienny osób z niepełnosprawnością intelektualną*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2012.
- Michalik M., *Diagnozowanie kompetencji lingwistycznej ucznia szkoły specjalnej*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2006.
- Michalik M., *Kompetencja składniowa w normie i w zaburzeniach*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2011.
- Minczakiewicz E., *Kształtowanie i usprawnianie mowy dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym i znacznym*, „Szkola Specjalna” 1984, nr 3.
- Minczakiewicz E., *Rozwój języka mówionego uczniów młodszych klas szkoły specjalnej dla lekko upośledzonych umysłowo w toku zamierzonych oddziaływań stymulacyjnych*, „Logopedia” 1994, nr 21.
- Minczakiewicz E., *Z badań nad zaburzeniami mowy u dzieci upośledzonych umysłowo*, [w:] *Z zagadnień oligofrenopedagogiki*, t. 2, red. J. Pańczyk, Wydawnictwo WSPS, Warszawa 1989.
- Minczakiewicz E., *Zaburzenia mowy i ich odbicie w piśmie uczniów młodszych klas szkoły specjalnej dla lekko upośledzonych umysłowo*, „Logopedia” 1993, nr 20.
- Minczakiewicz E., *Zaburzenia mowy u osób z upośledzeniem umysłowym*, „Scholasticus” 1993, nr 1.
- Mnich M., *Sprawność językowa dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2002.
- Muzyka E., *Acquisition of word-formation categories by children with hearing loss*, „Psychology of Language and Communication” 2008, nr 12(2).
- Muzyka E., *Sposoby interpretowania konstrukcji słowotwórczych przez dzieci niesłyszące*, „Logopedia” 2007, nr 36.
- Muzyka-Furtak E., *Głuchota i niedostuch – mechanizmy nabywania wyrazów pochodnych*, „Logopedia” 2009, nr 38.
- Muzyka-Furtak E., *Jakościowa charakterystyka zaburzeń leksykalnych dzieci z uszkodzonym słuchem*, „Logopedia” 2013, nr 42.
- Muzyka-Furtak E., *Konstrukcje słowotwórcze a kategorie poznawcze dzieci niesłyszących*, [w:] *Język a kultura*, t. 22, *Idiolekty w różnych sferach komunikacji*, red. A. Żurek, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2011.
- Muzyka-Furtak E., *Konstrukcje słowotwórcze w świadomości językowej dzieci niesłyszących*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2010.
- Muzyka-Furtak E., *Kwestionariusz słowotwórczy w ocenie kompetencji językowej dzieci z zaburzeniem słuchu*, [w:] *Metody i narzędzia diagnostyczne w logopedii*, red. M. Kurowska, E. Wolańska, Wydawnictwo Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2015.
- Nadolska H., *Poziom inteligencji a sprawność narracji. (Z badań nad mową narracyjną dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim i pełnosprawnych umysłowo)*, „Roczniki Pedagogiki Specjalnej” 1994, nr 5.
- Nadolska H., *Kompetencja narracyjna uczniów o różnym poziomie intelektualnym. Przejawy, uwarunkowania, tendencje rozwojowe*, Wydawnictwo Erbe, Białystok 1995.

- Nadolska H., *Poziom inteligencji a sprawność relacjonowania zdarzeń. Wybrane aspekty badań nad kompetencją narracyjną dzieci pełnosprawnych i upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim*, „Kultura i Edukacja” 1993, nr 4.
- Pastuchowa M., *O słowotwórstwie z perspektywy leksykalnej*, [w:] *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego*, red. A. Achtelek, J. Tambor, wyd. Gnome, Katowice 2007.
- Przybysz-Piwkowska M., *Wyodrębnianie znaczeń form językowych w neologizmach dziecięcych*, [w:] *Językowy obraz świata dzieci i młodzieży*, red. J. Ożdżyński, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Kraków 1995.
- Puzynina J., *O pojęciu potencjalnych formacji słowotwórczych*, „Poradnik Językowy” 1966, z. 8.
- Rakowska A., *Język – komunikacja – niepełnosprawność. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2003.
- Rakowska A., *Rozwój systemu gramatycznego u dzieci głuchych*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Kraków 1992.
- Sadowska S., *Uczeń z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim w szkolnej sytuacji komunikacyjnej. O realizacji zadań wspomagania rozwoju umiejętności mówienia i pisania*, [w:] *Nauczanie uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Wybrane problemy z teorii i praktyki*, red. S. Sadowska, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2006.
- Sprawności językowe dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim*, red. J. Bałachowicz, J. Paluszewski, Wydawnictwo WSPS, Warszawa 1995.
- Synowiec H., *Rozwój słownictwa nazywającego rozwój osobowości w języku dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1985.
- Synowiec H., *Z badań nad słownictwem dzieci przedszkolnych*, [w:] *Z teorii i praktyki dydaktycznej języka polskiego*, t. 3, red. J. Kram, E. Polański, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1980.
- Szuman S., *Rozwój treści słownika dzieci. Zagadnienia i niektóre wyniki badań*, [w:] *O rozwoju języka i myślenia dziecka*, red. S. Szuman, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1968.
- Szuniewicz A., *Próba badania wad mowy dzieci upośledzonych umysłowo w warszawskich szkołach specjalnych*, „Logopedia” 1967, nr 7.
- Tarkowski Z., *Agranatyzm u uczniów lekko upośledzonych umysłowo*, [w:] *Rewalidacja dzieci ze złożonymi upośledzeniami*, red. Z. Sękowska, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1988.
- Tarkowski Z., *Zaburzenia mowy dzieci upośledzonych umysłowo*, [w:] *Logopedia – pytania i odpowiedzi. Podręcznik akademicki*, t. II, red. T. Galkowski, G. Jastrzębowska, Wydawnictwo UO, Opole 2013, wyd. II.
- Wątorrek A., *Kompetencja językowa uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną*, Wydawnictwo Nomos, Kraków 2014.
- Zarębina M., *Kształtowanie się systemu językowego dziecka*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1965.
- Zarębina M., *Język polski w rozwoju jednostki. Analiza tekstów dzieci do wieku szkolnego. Rozwój semantyczny języka dziecka*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Kraków 1980.